

Діагностика готовності дітей, які позбавлені батьківського піклування до життя в сім'ї

С. Б. Сафонова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: Svetasafonova90@gmail.com

Paper received 17.11.17; Revised 22.11.17; Accepted for publication 25.11.17.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2017-147V25-13>

Анотація. В статті проаналізовано проблему визначення форм життєвляштування дітей молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування. Визначено компоненти психологічної готовності дітей молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування до переходу в різні форми життєвляштування: когнітивний, мотиваційний, емоційний. Встановлено, що більша частина дітей молодшого шкільного віку знають про форми влаштування. Половина дітей, які позбавлені батьківського піклування, тому що біологічні батьки вели асоціальний спосіб життя хотіли перейти в нову сім'ю через те, що мали негативний минулий життєвий досвід. Для дітей-сиріт мотивацією до влаштування в нову сім'ю став позитивний життєвий досвід та знайомство з потенційними батьками. Діти росли в благополучній сім'ї, але біологічні батьки померли.

Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування; форми життєвляштування; компоненти, готовність.

Вступ. Актуальність проблеми дослідження полягає в тому, що в останні роки в Україні проводиться робота по деінституалізації виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Формами життєвляштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати, патронатна сім'я, соціальні гуртожитки. Проте розвиток різних форм виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування гальмується відсутністю критеріїв їх соціально-психологічної готовності до життя в нових умовах.

Діти-сироти не готові до переходу в нові форми життєвляштування. Крім цього, у фахівців які займаються влаштуванням дітей-сиріт немає розуміння хто готовий, а кого необхідно готувати. Влаштування дітей-сиріт відбувається за наявності місця у відповідній формі життєвляштування, а не за готовністю дитини до такого переходу. Це призводить до ускладнення адаптації дитини і навіть до викривлень її особистісному розвитку.

Короткий огляд публікацій по темі. Автори А. Й. Капська, Л. С. Волинець дотримуються диференційованого підходу і вважають, що не потрібно готувати до життя у сім'ї тих дітей, в котрих відсутній досвід життя у дитячих інтернатних закладах або «на вулиці», тобто дітей, які до цього жили у сім'ї, навіть в асоціальній. Необхідно спеціально готувати лише тих дітей, які перебували у дитячих інтернатних закладах більше року або більше ніж півроку провели на «вулиці».

Підготовка до розміщення дитини в сімейні форми життєвляштування є необхідним і важливим етапом, адже переходячи від одного уже звичного способу життя до іншого дитина відчуває тривогу, хвилювання, внутрішній дискомфорт (Г. М. Бевз, Н. М. Комарова). Процес підготовки є одним із важливих елементів в роботі з дітьми-сиротами які будуть переходити в різні форми життєвляштування [7].

Л.С.Волинець та А.Й.Капська у дітей з неблагополучних сімей зазначають помітну нерозвиненість мотиваційної сфери, підвищену тривожність, недостатньо виражені емоційно-вольові характеристики у тих

дітей, які виховуються в сім'ях, де життя ускладнене пияцтвом і аморальною поведінкою батьків, а також там, де вихованню дітей не приділяється належної уваги.

Оскільки батьки ведуть аморальний спосіб життя, деформуються соціальні орієнтири, порушуються духовні, пізнавальні, естетичні потреби, спостерігаються розлади фізичного та психічного здоров'я. Деформація дитячої особистості є захисним механізмом, що формується під впливом кризових умов аномальних сімейних стосунків. Негативні прояви поведінки можна розглядати як функцію самозахисту несформованої дитячої свідомості [8, с. 61 - 62].

У психолого-педагогічній літературі поняття «готовність» трактується неоднозначно. Поняття «готовність» поширилося в науці в 50-60 рр. у зв'язку з дослідженням в лабораторії Б. Г. Ананьєва людини як суб'єкта діяльності. На сьогоднішній день накопичений достатній теоретичний та експериментальний матеріал про готовність людини до різних видів діяльності, сформульовано поняття готовності до праці, визначений її зміст, структура, основні параметри та умови, що впливають на динаміку, тривалість і стійкість готовності (М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибовіч, Н. В. Кузьміна, Н. Д. Левітов та ін.).

Не менше важливо при оцінці готовності визначити внутрішні сили особистості, її потенціали та резерви. Готовність передбачає наявність певних знань, умінь, навиків; готовність до протидії, подолання перешкод, що виникають в процесі дії; приписування особистісного сенсу виконуваних дій. Готовність взагалі - означає положення підготовленості, в якому організм налаштований на дію або реакцію. Це такий стан людини, при якій вона готова отримати користь з певного досвіду. Цей стан допомагає успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати діяльність при появі непередбачених перешкод.

За визначенням Т.В.Дуткевич психологічна готовність - це один з найважливіших підсумків психічного розвитку дитини в період дошкільного дитинства [6, 276].

В.С.Мухіна наголошує на тому, що готовність до

шкільного навчання - це бажання й усвідомлення необхідності вчитися, що виникає в результаті соціального дозрівання дитини, появи у неї внутрішніх протиріч, що задають мотивацію до навчальної діяльності [10, с. 72].

Автор Л.А.Венгер визначає поняття «готовність до школи», як певний набір знань й умінь, у якому повинні бути присутні всі інші елементи, хоча рівень їхнього розвитку може бути різний. Складового цього набору насамперед є мотивація, особистісна готовність, у яку входять «внутрішня позиція школяра», вольова й інтелектуальна готовність [3, с.119].

Нове ставлення дитини до навколишнього середовища, що виникає при вступі в школу, Л. І. Божович назвала «внутрішньою позицією школяра», вважаючи цей новотвір критерієм готовності до навчання в школі. Це психологічне новоутворення виникає в кінці дошкільного віку і є сплавом двох проблем – пізнавальної і потреби в спілкуванні з дорослими на новому рівні. Саме їх поєднання дозволить дитині свідомо сформувати свої наміри і цілі [2].

Автор Т.А.Нежнова вказує, що нова соціальна позиція й відповідна їй діяльність розвиваються остільки, оскільки вони приймаються суб'єктом, тобто стають предметом його власних потреб і прагнень, змістом його «внутрішньої позиції» [3, с. 120].

Зважаючи на компоненти готовності дітей молодшого шкільного віку, які були виділені авторами, а саме мотивацією дитини є бажання вчитись та його усвідомлення; когнітивний полягає в знаннях та уміннях дітей можна стверджувати наступне. Ми вважаємо, що компонентами психологічної готовності дітей молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування до переходу в різні форми життєвладштування є когнітивний, мотиваційний та емоційний. Когнітивний компонент полягає у з'ясуванні знань дітей про форми влаштування, уявлення про майбутнє та сім'ю. Мотиваційний компонент відображає бажання дитини жити в якій формі влаштування та що вплинуло на його вибір. Також необхідно виділити емоційний компонент який полягає у визначенні негативних та позитивних емоцій з приводу влаштування в нову сім'ю. Оскільки в дитини відбувається зміна всього життя, тому важливо виділяти відповідний компонент.

Мета. Визначити компоненти готовності дітей молодшого шкільного віку до різних форм життєвладштування.

Матеріали та методи. Емпірична частина полягала у визначенні компонентів готовності дітей-сиріт молодшого шкільного віку до переходу в різні форми життєвладштування. Проведена експериментальна бесіда та проєктивна методика «Казка». Експериментальна бесіда полягала у визначенні когнітивного, мотиваційного та емоційного компонентів. Когнітивний компонент включає знання дітей про форми життєвладштування, ставлення до майбутнього та сім'ї. Обговорення теми стосовно форм влаштування в якій хоче жити дитина та що вплинуло на її вибір були направлені на з'ясування мотиваційного компоненту. Вивчення емоційного компоненту полягало в тому, щоб з'ясувати позитивні та негативні емоції з приводу можливих варіантів життєвладштування. В ході піло-

тажного дослідження з метою способу виявлення емоційного компоненту було визначено типові відповіді стосовно емоційно значущих ситуацій: негативні та позитивні емоції. Визначені відповіді які відображають негативні та позитивні емоції з приводу влаштування дітей молодшого шкільного віку залежали від того, в яку форму влаштування хоче дитина. У дітей, які хочуть повернутись в біологічну сім'ю виникала тривога, що їх «не заберуть додому», та радість: «відвідують біологічні батьки», «надія, що біологічні батьки заберуть дитину». У дітей, які хотіли жити в новій сім'ї, виникали негативні емоції з приводу того, що їх «не влаштують в нову сім'ю», та позитивні емоції: «дитина відвідала нову сім'ю», «буде нова сім'я», «в новій сім'ї буде ходити до школи».

Нами була розроблена проєктивна методика «Казка» для дітей-сиріт молодшого шкільного віку, яка полягала у визначенні готовності дитини переходити в нову сім'ю чи повернутись в біологічну сім'ю. Наведемо текст казки: «Давним давно жив зі своєю сім'єю маленький зайчик. Одного разу його забрали, відвезли і посадили в клітку з якої він не міг вибратись. Зайчення завжди був сам. Але одного чудового ранку, до нього прийшла чарівниця і запропонувала йому вибратись з клітки». Після розповіді казки експериментатор говорить, що чарівниця пропонує зайчику декілька варіантів куди він може піти: 1) жити у новій сім'ї; 2) залишитись в клітці; 3) йти шукати свою сім'ю, але чи знайде – невідомо так як його батьки заблукали; 4) жити самому на волі, де зайчик сам повинен шукати собі їжу та піклуватись про себе. Після того як зачитали дитині варіанти, говоримо: «Історія не завершена. Зайчик не знає, що вибрати. Він поки що думає над цією пропозицією. Який з варіантів обирає зайчик?». Після того як дитина відповість на запитання, необхідно в дитини запитати: «чому зайчик обрав саме такий варіант?».

Інтерпретація результатів дослідження відбувалась відповідно до мети. Визначення готовності дитини до влаштування в нову сім'ю. Ми фіксували в тому разі, якщо дитина обирала перший варіант: «жити в новій сім'ї». така відповідь зумовлена тим, що дитина дійсно хоче до нових змін, а отже немає бажання жити з біологічними батьками. Якщо дитина обирає варіант «залишитись в клітці», означає, що вона не готова переходити до нових форм життєвладштування. Дитині необхідний час для прийняття того факту, що більше не зможе жити з біологічними батьками. Перебування в центрі необхідно продовжити поки дитина адаптується до думки, що немає можливості повернення її до дому і залишитись в центрі є кращим варіантом. Якщо дитина обрала третій варіант: «йти шукати свою сім'ю, але чи знайде – невідомо, так як його батьки заблукали», говорить про те що в дитині є велика надія, що біологічні батьки заберуть її додому та немає готовності до влаштування в нову сім'ю. В такому випадку дитина живе ілюзією того, що врешті решт все буде як і раніше. Діти які обирають четвертий варіант: «жити самому на волі, де зайчик сам повинен шукати собі їжу та піклуватись про себе», живуть без нагляду за ними з боку дорослих.

Дослідження проводилось на базі Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей №1 та Центру

соціальної реабілітації дітей «Ковчег». У ньому взяли участь 40 дітей молодшого шкільного віку з яких: 6 дитини-сироти та 34 дітей позбавлених батьківського піклування.

Результати та їх обговорення. В результаті емпіричного дослідження визначення соціально-психологічної готовності дітей молодшого шкільного віку до переходу в різні форми життєвладштування було визначено, що діти-сироти 6-осіб мали позитивний життєвий досвід життя в сім'ї. Діти стали сиротами в результаті смерті біологічних батьків, а найближчі родичі не мають змоги ними опікуватись. З 34 дітей, які позбавлені батьківського піклування: 28 дітей мали негативний життєвий досвід, а 6-осіб позитивний досвід. Слід пояснити, що у 6 дітей які, позбавлені батьківського піклування був позитивний життєвий досвід, а тепер знаходяться в центрі. Оскільки їх біологічні батьки через фізичну неспроможність не можуть опікуватись дітьми.

Виходячи з результатів експериментальної бесіди та проєктивної методики «Казка» було проаналізовані з огляду на мотиваційний компонент 3 групи дітей молодшого шкільного віку: 1) хочуть повернутись в біологічну сім'ю; 2) хочуть жити в прийомній сім'ї; 3) хочуть жити в дитячому будинку сімейного типу.

Перша група дітей молодшого шкільного віку які хочуть повернутись в біологічну сім'ю складала 11 осіб. Аналіз показав, що у цих дітей був негативний життєвий досвід. В дітей молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування немає родичів або родичі ведуть асоціальний спосіб життя. Когнітивний компонент на низькому рівні, оскільки діти не знають про форми життєвладштування, так як хочуть повернутись в біологічну сім'ю і немає бажання дізнаватись про альтернативні форми владштування. Питання які стосувались ставлення до майбутнього та сім'ї пріоритетом для дітей молодшого шкільного віку є біологічна сім'я. Емоційний компонент відображає бажання чи не бажання дитини жити в певній формі. У дітей молодшого шкільного віку тривога через те що їх не заберуть додому біологічні батьки. У дітей почуття радості виникає лише в тому випадку, що їх відвідують біологічні батьки в центрі та є надія що все ж таки батьки заберуть дітей додому.

Друга група дітей молодшого шкільного віку 25 осіб хочуть жити в прийомній сім'ї. Аналіз показав, що у 15 цих дітей був негативний життєвий досвід. У 10 дітей був позитивний життєвий досвід проживання в біологічній сім'ї. З них у 4 дітей батьки померли, а у 6 дітей молодшого шкільного віку через фізичну неспроможність не можуть піклуватись. У 10 дітей є родичі, які ведуть асоціальний спосіб життя, у 15 дітей є родичі які ведуть нормальний спосіб життя та їх підтримують, але з об'єктивних причин не можуть дітей забрати. Когнітивний компонент у дітей молодшого шкільного віку сформований, вони знають про форми владштування такі як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу та інші центри. Ставлення до майбутнього та сім'ї є позитивним, тому що діти хочуть жити в прийомній сім'ї. На вибір дітей молодшого шкільного віку вплинув негативний життєвий досвід 15 дітей, позитивний досвід в біологічній сім'ї для 5 осіб та для 5 дітей знайомство з потенційними бать-

ками.

Аналізуючи емоційний компонент готовності дітей молодшого шкільного віку до переходу у прийомну сім'ю з'ясовано, що вони тривожаться не через те що їх не заберуть додому, а тому що не влаштують у нову сім'ю. У 15 дітей є радість, що їх відвідують біологічні батьки. П'ять дітей радіє тому, що познайомились з новими батьками. У всіх дітей молодшого шкільного віку є радість того, що вони будуть жити в прийомній сім'ї. Шістнадцять дітей молодшого шкільного віку радіють тому, що будуть ходити до школи та прийомні батьки будуть про них піклуватись та любити.

Третя група дітей молодшого шкільного віку, які хочуть жити в дитячому будинку сімейного типу складала 4-осіб. Аналіз показав, що у 2 дітей був негативний життєвий досвід. У цих дітей є родичі, які ведуть асоціальний спосіб життя. У двох дітей молодшого шкільного віку був позитивний життєвий досвід. В них є родичі, але з об'єктивних причин не можуть забрати дитину.

Когнітивний компонент у 2 дітей молодшого шкільного віку сформований, оскільки вони довго в центрі і знають які є форми життєвладштування. Двоє дітей майже не знають про форми життєвладштування. Ми вважаємо, що цьому послугував короткий термін перебування дитини в центрі. Двоє дітей молодшого шкільного віку, які хочуть жити в дитячому будинку сімейного в майбутньому хочуть навчатись, а у інших двох посилене прагнення влаштування до дитячого будинку сімейного типу. З'ясовано, що всі 4 дітей молодшого шкільного віку уявляють своє життя не з біологічною сім'єю, а в дитячому будинку сімейного типу. На вибір дітей вплинув негативний та позитивний досвід в біологічній сім'ї. Аналізуючи емоційний компонент визначено, що четверо дітей молодшого шкільного віку які хочуть жити в дитячому будинку сімейного тривожиться, що їх не заберуть в нову сім'ю. У всіх дітей немає тривоги, що їх не заберуть біологічні батьки. Четверо дітей радіють тому, що їх влаштують в дитячий будинок сімейного. Двоє дітей радіє тому, що будуть ходити до школи та різні кружки.

Висновки. Визначені компоненти психологічної готовності дітей молодшого шкільного віку, які позбавлені батьківського піклування до переходу в різні форми життєвладштування, а саме когнітивний, мотиваційний та емоційний.

Діти молодшого шкільного віку, які хочуть повернутись в біологічну сім'ю 11 осіб мали негативний життєвий досвід. Когнітивний компонент не сформований, вони не знають про форми життєвладштування. В дітей немає бажання жити в новій сім'ї, тому емоції з приводу можливого влаштування є негативними. Позитивні емоції в дітей виникають лише в тому випадку, що їх відвідують біологічні батьки.

Діти молодшого шкільного віку, які хочуть жити в прийомній сім'ї складала 25 осіб. У більшості з них був негативний життєвий досвід. В дітей когнітивний компонент сформований, знають про форми життєвладштування. В майбутньому себе уявляють з прийомною сім'єю. Переважають позитивні емоції, що будуть жити в новій сім'ї, батьки будуть про них піклуватись та любити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. М. Приемная семья: социально-психологические измерения. Монография. - К.: Издательство «Слово», 2010. - 352 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Психология личности: хрестоматия. - Самара, 2000. - 464 с.
3. Готовность до школы / За редакцією Дубровиної І.В. - М. 2005 - 289 с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А., Пономаренко В.А. Готовность деятельности в напряженных ситуациях. - Мн.: БГУ, 1985. - 206 с.
5. Деркач А.А., Орбан Л.Э. Акрмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. - М.: РАУ, 1995.-208с.
6. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: 2-ге видання. Навч. Пос. - К.: Центр учбової літератури, «2009. - 392с.
7. Комарова Н. М. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова, Л. М. Мельничук, І. В. Пеша. К.: Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2004. - Кн. 2. - 128с.
8. Лактіонова Г.М. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, 2006. - 270с.
9. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот профессиональная замещающая семья. - М.: Генезис, 2006. - 368 с.
10. Практикум по віковій і педагогічній психології / За ред. І. В. Дубровиною.- М. 1998 - 225 с.

REFERENCES

1. Bevez G. M. Foster family: socio-psychological dimensions. Monograph. - K.: Vydavnychy Dim «Slovo», 2010. - 352 p.
2. Bozhovich L.I. Personality and its formation in the childhood / Psychology of the person: textbook. - Samara, 2000. - 464 p.
3. Readiness for school / Under the editorship of Dubrovina I.V.- M. 2005 - 289 p.
4. Dyachenko M.I., Kandybovich L.A., Ponomarenko V.A. Readiness for activity in tense situations. - Mn.: BGU, 1985. - 206 p.
5. Derkach A.A., Orban L. E. Acmeological foundations of the formation of psychological and occupational personal maturation. - M.: RAU, 1995-208 p.
6. Dutkevich T.V. Preschool Psychology: 2nd Edition. Study Guide - K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2009. - 392p.
7. Komarova N. M. The question of the formation of the effectiveness of family forms of arrangement of children deprived of parental care / N. M. Komarova, L. M. Melnychuk, I. V. Peshha. K.: Derzhavnyy in.-t problem simyi ta molodi, 2004. - Book 2 - 128 p.
8. Laktionova G. M. Creation and social support of foster families and family based care homes, 2006. - 270p.
9. Oslon V. N. The life arrangement of orphans is a professional replacement of the family. - M.: Genesis, 2006 - 368 p.
10. Tutorial of age and pedagogical psychology / Under the editorship of Dubrovina I.V.- M. 1998 - 225 p.

Diagnosics of the readiness of children deprived of parental care for family life

S. B. Safonova

Abstract. The article analyzes the problem of determining the life arrangement forms of junior school age children who are deprived of parental care. The components of psychological readiness of elementary school age children who are deprived of parental care before the transition into various forms of life arrangement are determined: cognitive, motivational and emotional. It has been established that most of elementary school age children are aware of the forms of arrangements. Half of the children deprived of parental care, because biological parents conducted an antisocial way of life, wanted to move to a new family, due to the fact that they had a negative past life experience. For orphaned children, a positive life experience and an acquaintance with potential parents have become the motivation for placement in a new family. The children grew up in a secured family, but biological parents died.

Keywords: junior school age children who are deprived of parental care; forms of life arrangement; components, readiness.

Диагностика готовности детей, лишенных родительской опеки к жизни в семье

С. Б. Сафонова

Аннотация. В статье проанализирована проблема определения форм жизнеустройства детей младшего школьного возраста, лишенных родительской опеки. Определены компоненты психологической готовности детей младшего школьного возраста, лишенных родительской опеки к переходу в различные формы жизнеустройства: когнитивный, мотивационный, эмоциональный. Установлено, что большая часть детей младшего школьного возраста знают о формах устройства. Половина детей, лишенных родительской опеки, так как биологические родители вели асоциальный образ жизни хотели перейти в новую семью из-за того, что имели негативный прошлый жизненный опыт. Для детей-сирот мотивацией к устройству в новую семью стал положительный жизненный опыт и знакомство с потенциальными родителями. Дети росли в благополучной семье, но биологические родители умерли.

Ключевые слова: дети младшего школьного возраста, лишенных родительской опеки; формы жизнеустройства; компоненты, готовность.